

1st EduVision: Global Innovations in Learning and Teaching Conference

May 13, 2025.

Kollokatsiyalarni O'rganish Va Ularni Aniqlash Masalasi

Yu. Ch. Mehmonova

Buxoro davlat universiteti, Ingliz adabiyothunosligi va tarjimashunoslik kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Kollokatsiya deganda biz ikki yoki undan ortiq so'z birikmasini tushunamiz, ulardan biri bevosita ma'noda qo'llaniladi, ikkinchisi esa to'g'ridan-to'g'ri ma'noda ishlatilmaydigan erkin bo'lmagan komponent bo'lib, so'zlar birikmasi esa funktsional birlik va umumiy xususiyatga hamda komponentlarning semantik yig'indisiga teng bo'lmagan birikma ma'nosiga ega bo'ladi. Bu so'z birikmalari ona tilida so'zlashuvchilar uchun ham, til o'rganuvchilar uchun ham qiziqish uyg'otadi.

Kalit so'zlar: Kollokatsiya, komponent, funktsional birlik, so'z birikmalari, leksikologiya, frazeologiya.

Kirish

Kollokatsiya - eng bahsli atamalardan biri. Uning qo'llanilish doirasi shunchalik kengki, uning ma'nosini tushunish uchun tadqiqot mavzusiga diqqat bilan kirishishingiz kerak.

Bu kontseptsiyaga kiritilgan, ammo ajablanarlisi shundaki, bu ta'riflarning barchasida kesishish nuqtalari mavjud bo'lib, buning natijasida so'nggi 50 yil davomida turli tilshunoslik tadqiqotlari diqqat markazida bo'lib kelgan, atama yangi jihatlarida aniqlandi, ammo foydalanishda qoladi.

Tilshunoslikning quyidagi yo'nalishlari: leksikologiya, korpus lingvistikasi, frazeologiya va nisbatan yangi yo'nalish - kombinator tilshunoslik kabi asarlarda birikmaning nazariy jihatlarini ko'rib chiqiladi.

Kollokatsiya tushunchasi ingliz lingvistik maktabida paydo bo'ldi va ma'lum bir rivojlanishni boshdan kechirdi. Kollokatsiya so'zi lotincha collocare - yig'ish so'zidan kelib chiqqan. G'arb tilshunosligida birikma atamasini aniqlashning uchta asosiy yondashuvini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) leksik darajadagi muvofiqlik sifatida;
- 2) turg'un so'z birikmasi sifatida;
- 3) muayyan kontekstda birgalikda yuzaga kelish tendentsiyasi sifatida;

Muayyan kontekstda qat'iy ketma-ketlikda emas, balki sof vektor miqdori sifatida, masalan, semantika bo'yicha matnda so'z ma'nosi va so'zlarni ketma-ket yoki yaqin masofada uchratish ehtimoli yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Keling, birikmani aniqlashning birinchi yondashuvini ko'rib chiqaylik.

Jon MakHardy Sinclair [Sinclair 2004], tilning asosiy birligi sifatida *unit of meaning* - ma'no birligi - atamasini taklif qilib, uni so'zga qarama-qarshi qo'yib, so'z va bevosita kontekstni barqaror ishlatish turlaridan biri sifatida kollokatsiyani, kolligatsiya, semantik afzallik va semantik prosodiya bilan birga; bu yerda birikma lug'aviy o'zaro bog'liqlik, ikki yoki undan ortiq so'zning leksik darajadagi yaqinlashuvi; kolligatsiya - grammatik darajada, so'zning muvofiqligi ma'lum bir grammatik kategoriya bilan; semantik afzallik-semantik sohalarga yondashish; semantik prosodiya - so'z va uning muhitiga salbiy, ijobiy yoki neytral baho berish orqali aniqladi.

Bu yerda birikmani quyidagi tushunchalardan ajratish muhim:

- 1) Valentlik "til birligining potentsialidagi birikmalari" sifatida; M. V. Vlavatskaya valentlik nutq emas, til darajasiga tegishli ekanligini ta'kidlaydi;
- 2) Muvofiqlik "nutq darajasida amalga oshirilgan valentlik sifatida";
- 3) Lingvistik kontekst so'zning "so'zlar, grammatik shakllar va konstruksiyalar yig'indisi" ko'rinishi sifatida;
- 4) Taqsimlash "so'zning barcha birikmalarining yig'indisi sifatida" [Vlavatskaya 2013: 57-90].

Ikkinchi yondashuv frazeologikdir.

Bir qator atamalarining semantikasi birikma atamasining semantikasiga yaqin bo'lib, bunda birikma gap qaysi sohada ko'rib chiqilishini hisobga olish kerak:

- 1) til o'rgatishda: so'zlarning sintaktik birikmasi, klaster, odatiy namunalar, *polylogs or known units in language* – yaxlit o'rganish zarur bo'lgan birliklar (G. Palmer; A. S. Xornbi), pedagogik birlik (J. Nattinger; De Karriko)), lug'at;
- 2) frazeologiyada: yarim iboralar (I. A. Melchuk), idiomatik iboralar (A. Renouf; A. Kehoe), frazeologik birikma (V. V. Vinogradov) (batafsilroq, 1.3-bandga qarang);
- 3) Leksikologiyada: odatiy muhitda so'z sifatida birikma (J. Furse), umumiy leksik birliklar - *extended lexical unit* (M. Stubbs), leksik birlik, LE - *lexical unit* (M. Halliday), frazema (I. A. Melchuk), *set phrase* – birikmaning har ikkala komponentini tanlash erkin bo'lmagan iboralar (A. Kovi), *lexical bundles* (leksik to'plamlar) (D. Biber), *multi-word units* (ko'p so'zli birliklar) (T. Bolduin; Y. T. Kim); leksik-sintaktik kontekst (N. N. Amosova), turg'un birikmalar (A. G. Shirokova);
- 4) tarjimashunoslikda: so'zma-so'z tarjima qilish mumkin bo'lmagan ibora - «a phrase that cannot be translated using the default translations offered for its components» (V. Teubert) [Cit. dan: Halliday 2004: 90], kollokatsiya “tarjima birligi” sifatida (E. Bialek); komponentlardan semantik va sintaktik xossalarini to'liq hosil qilib bo'lmaydigan so'z birikmasi, ya'ni leksikada tayyor shaklda saqlanadi [Evert 2005: 17];
- 5) sotsiolingvistikada: so'zlarning madaniy konnotatsiyalari, ular asosida ma'lum bir kontekstda qo'llash tendentsiyasi paydo bo'ladi (M. Stubbs) [Iqtibos: Poulsen 2005: 15];
- 6) kognitiv lingvistikada: sintaktik darajada va "vaziyat konteksti" darajasidagi qo'shma kognitiv tilshunoslik apparatining semantik ramkasi bilan solishtirish mumkin bo'lgan odatiy kundalik vaziyatlardan yangilanadi (C. Fillmor) [Iqtibos: Poulsen 2005: 70];
- 7) kombinatsion tilshunoslikda: “erkin va frazeologik jihatdan bog'langan birikmalar chegarasida joylashgan va til anomaliasi deb ataladigan frazeologik jihatdan zaif bog'langan ma'nolar, shunday qilib, til va nutqni o'rganishning o'ziga xos sohasini shakllantirishga hissa qo'shadi» [Vlavatskaya 2013: 101];
- 8) korpus lingvistikasida: “grammatika va lug'atdagi o'tish davri hodisalari” (M.V. Kopotev), “tilning frazeologik bo'lish tendentsiyasi” – frazeologiyaga moyillik (J. Sinkler) [Ad. dan: Manca 2012: 2].

XX asr o'rtalarida "Kollokatsiya" atamasi J.R.Furs boshchiligidagi London lingvistik maktabi vakillari tomonidan keng qo'llanila boshlandi. Bu maktab ta'limotining manbai B.Malinovskiy tomonidan tuzilgan vaziyat kontekstining sotsiolingvistik konsepsiyasi bo'lib, bu yerda kolokatsiya tahlil qilinayotgan leksemaning muayyan so'zlar bilan doimiy mos kelishini bildirgan. Ushbu nazariyada qo'shma so'zlar odatiy, tez-tez takrorlanadigan so'z birikmalari bo'lib, ularning qo'shma ko'rinishi o'zaro kutishning muntazam tabiatiga asoslanadi va sof semantik omillar bilan bog'liq.

Rus tilshunosligida birikma tushunchasi O.S.Axmanova, S.G.Ter-Minasova va boshqa ba'zi tilshunos olimlarning asarlarida tasvirlangan bo'lib, bu atama “nutqdagi so'zlarning leksikfrazeologik shartli muvofiqligi ularning ko'p ma'noliligini amalga oshirish sifatida” degan ma'noni anglatadi. Rus olimi E.G.Borisova tomonidan taklif qilingan birikmaning yana bir ta'rifi mavjud: “Kollokatsiyalar so'z birikmalari bo'lib, unda bir komponent (mos yozuvlar yoki asosiy, erkin bo'lmagan) xabarining ma'nosi, uning mavzusi va birikma frazeologizmlari bilan belgilanadi. va boshqa komponent (erkin) kalit so'zni tavsiflaydi va semantik jihatdan kalit so'zdir”.

XULOSA

Yuqorida barcha tilshunoslar, olimlarning kollokatsiya to'g'risidagi fikrlari va tadqiqi rivojiga qo'shgan hissasini ko'rib chiqdik. Ularning xulosalari nafaqat bir til materiali, balki ingliz, o'zbek va dunyoning boshqa tillari materiallari uchun ham qo'llanilishi mumkin. Ushbu qisqacha sharhdan anglashiladiki, jahon va ingliz tilshunoslari, shuningdek, boshqa g'arb olimlari kollokatsiya nazariyasini turlicha yondashuvlar, nazariyalarga tayangan holda ishlab chiqishgan.

References:

1. Mehmonova, Y. C. "Typology of Collocations in the English and Uzbek Languages." Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education 2.2 (2023): 1-4.
2. Mehmonova, Yulduz. "Syntactic and semantic analysis of word combinations in the English and Uzbek languages." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 14.14 (2022).
3. Chorikulovna, M. Y. (2022). Syntactic and semantic analysis of word combinations in the English and Uzbek languages. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 2(5), 199-206.

4. Mehmonova Y. C. Lexical And Grammatical Collocations in the English Sentences //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 8. – C. 43-47.
5. Mehmonova, Y.C., 2023. Typology of Collocations in the English and Uzbek Languages. Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education, 2(2), pp.1-4.
6. Mehmonova, Y. (2022). LEXICO- GRAMMATICAL RESOURCES OF FUNCTIONAL EQUIVALENCE IN THE TRANSLATION OF TEXTS FROM ENGLISH INTO UZBEK. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 349–353.
7. Syntactic and semantic analysis of word combinations in the English and Uzbek languages
<https://scholar.google>.